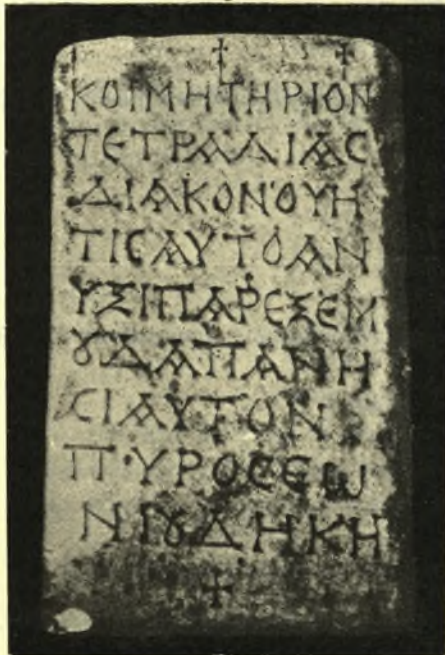

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ
ΚΑΙ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΝ ΒΟΛΟΥ

Α'. — ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου τοῦ 1935 γενομένων, ἐκσκαφῶν ἐν τῷ δυτικῶς τοῦ Φρουρίου Βόλου κειμένῳ ἔργοστασίῳ τῆς Πανθεσσαλικῆς Ἑταιρείας Οἰνοπνευματοποιίας, ἀνευρέθη παλαιοχριστιανικὸς τάφος κτιστὸς καὶ ἐπικειμένη πλᾶξ λευκοῦ μαρμάρου ἐντελής, ὀρθογώνιος (ὑψους 0,53. πλ. 0,34. πᾶχ. 0,06.) μετ' ἐπιγραφῆς (ὑψ. γρ. 0,03). Τὴν πλάκα ταύτην ἀποσπάσαντες ἐκομίσαμεν εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου. Ἔχει δὲ ὡς ἑξῆς:

Ἐπιγραφὴ παλαιοχριστιανικὴ ἐκ Βόλου.

Βυζαντ. Σπουδῶν (τόμ. Η'. 1931, σ. 130, εἰκ. 17). Ἀνήκει δὲ εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς κληρικούς, ὡς καὶ τῶν περιεχοσῶν ἀρὰς ἢ ἀπειλὰς κατὰ τῶν τυμβωρύχων.

+ + +	+ + +
ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΟΝ	<i>Κοιμητήριον</i>
ΤΕΤΡΑΔΙΑΣ	<i>Τετραδίας</i>
ΔΙΑΚΟΝΟΥΗ	<i>Διακόνου· ἡ-</i>
ΤΙΣΑΥΤΟΑΝ	<i>τις αὐτὸ ἀν-</i>
5 ΥΣΙΠΑΡΕΞΕΜ	<i>5 ὄξι πάρεξ ἐμ-</i>
ΟΥΔΑΠΑΝΗ	<i>οῦ, δαπανή-</i>
ΣΙΑΥΤΟΝ	<i>σι αὐτὸν</i>
ΠΥΡΟΣΕΩ	<i>πυρὸς ἐω-</i>
ΝΙΟΥΔΗΚΗ	<i>νίου δήκη</i>
+	

ἦτοι *Κοιμητήριον Τετραδίας Διακόνου· εἴ τις αὐτὸ ἀνοίξει, πάρεξ ἐμοῦ, δαπανήσει αὐτὸν πυρὸς αἰωνίου δίκῃ.*

Ἡ μετ' ἀνορθογραφῶν ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι ὁμοία μὲ τὰς τῆς Νέας Ἀγχιάλου καὶ τὴν ἑτέραν τοῦ Φρουρίου Βόλου, τὴν δημοσιευθεῖσαν ὑφ' ἡμῶν ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρ.

Ἐν Θεσσαλίᾳ γνωστὰς παλαιοχριστιανικὰς ἐπιγραφὰς ἀνηκούσας εἰς κληρικοὺς ἔχομεν τὰς ἑξῆς:

Ἐν Ν. Ἀγχιάλῳ, τῶν Χριστιανικῶν Φθιωτίδων Θηβῶν:

1) Εἰρήνης τῆς Διακόνου¹ καὶ Ἐπισκόπου Ἐλπιδίου (531 μ.Χ.).

2) Ἰωάννου τοῦ Διακόνου, Ἐπιφάνους Βυρσέως, Χρυσογό-
νου καὶ Ἀφροδισίας².

3) Πέτρου τοῦ Ἀναγνώστου τοῦ Κρανβίτα (=λαχανοπώλου)³,
Στεφάνου Διακόνου.

4) Ἑλληνῆ πρεσβυτέρου ἔχουσαν ὡς ἑξῆς:

«[- - - - - τ;] ἦν ἡ - - - - -
- - - - - τίου πρεσβυτέ-
[ρ]ου, Μαρίας - - - - - »⁴

5) Εὐτυχίου τοῦ πρεσβυτέρου, ἔχουσαν ὡς ἑξῆς:

«[Μν]η[μ]ῆρον
[Εὐ]τυχίῳ
[Πρ]εσβυτέ-
[ρ]ου + »⁵.

6) Ἐκ Δημητριάδος ἔχομεν μίαν πρεσβυτέρου ἀποκειμένην ἐν τῷ
Μουσεῖῳ Βόλου, ἔχουσαν ὡς ἑξῆς:

« Αὐρή[λιος]
.. γονο..
Ἐπιγόν[ου]
ὁ πρεσβ[ύ]-
5 τερος »⁶.

7) Ἐκ Λαρίσης μίαν τοῦ Θεοίνου Πρεσβυτέρου, ἀποκειμένην ἐν τῷ
Μουσεῖῳ Λαρίσης, ἔχουσαν ὡς ἑξῆς:

«[Παρ]ακαλῶ σε ἐπι-
[τύν]θιος ἄγγε-
[λ]ος ἀνεπίη[μ]-
[πτ]ιος παῦσε (=παῦσαι) βου-

¹ Ἐπιθι Ν. Ι. Γιαννόπουλον, ἐν Byzantin. Zeitschrift, XXI, 1912, 162, 1.

² Ν. Ι. Γιαννόπουλος, Αὐτόθι, 154, 4.

³ Πρβ. Ν. Ι. Γιαννόπουλον, ἐν Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, τόμ. Ι, 1920, σ. 392, 11.

⁴ Ν. Ι. Γιαννόπουλος, Αὐτόθι, σ. 393, 15. Γ. Σωτηρίου, Ἄρχ. Ἐφημ. 1929, 151, 4.

⁵ Ν. Ι. Γιαννόπουλος, Αὐτόθι, σ. 394, 18. Γ. Σωτηρίου, Ἄρχ. Ἐφ. 1929, 157, 23. Πρβ. καὶ ἀριθ. σ. 151, 6 Πέτρου Ἀναγνώστου, σ. 155, 14 Θωμᾶ Πρεσβυτέρου, σ. 156, 16 Παύλου Διακόνου, σ. 157, 21 Ὀνησίμου Διακόνου, σ. 166, 15 καὶ σ. 7 εἰκ. 6. Ἐλπιδίου Ἐπισκόπου καὶ Στεφάνου Διακόνου.

⁶ Ν. Ι. Γιαννόπουλος, ἐν Byzant. Zeitschrift, XXI, 1912, 163, 20.

5 λομενος διορύ-
τιν Θερίνου τ[ύμ-]
βον ἀξιωθ[έν]
τος προεσ[υτέ-]
[ρου θρη]σκ[είας]»¹.

Αὐταὶ εἶναι αἱ παλαιοχριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ αἱ μέχρι τοῦδε γνωσταὶ ἐκ Θεσσαλίας αἱ ἀνήκουσαι εἰς κληρικούς.

Ἔχομεν ἐπ' ἴσης παλαιοχριστιανικὰς ἐπιγραφὰς ἐκ Θεσσαλίας περιεχούσας ἀπειλὰς ἢ ἀρὰς κατὰ τῶν βεβηλούντων τοὺς τάφους ἢ τυμβωρύχων. Οὕτως ἔχομεν ἐκ τῶν παλαιοχριστιανικῶν Φθιωτικῶν Θηβῶν (Νέας Ἀγχιάλου) γνωστὰς ἐπιγραφὰς τὰς ἐξῆς:

1) Ἀγαθοκλείας γυναικὸς Ὀνησίμου τοῦ Παλατινοῦ ἀπὸ Λιχίνεου, ἐν ἧ ἀναφέρεται πρὸς τοῖς ἄλλοις:

« † Εἴτις τολμήσῃ ἄ-
λλον τινὰ θ[έσθαι]
δώσει δίκην Θεῷ και
ἀπο(κεί)σεται τοῖς νόμοις κλπ.»².

2) Ἐπιγραφὴν ἑλλιπῆ Μανουῆλ Πρόβου (;) ἥτις φαίνεται ὅτι περιεῖχεν ἀρὰν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς φράσεως «[εἰς] τὸν αἰῶνα ἀμήν †», Ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς:

« - - - - -
[- - - - - Μαν]ουῆλ
[- - - - - Π]ρόβου Πε-
- - - - - ας κ(αι) Συμε-
[ῶν]ο[ς] (εἰς) των νεῶ-
ναμήν † » (= εἰς τὸν <ν> αἰῶ-
ν(α) ἀμήν †)»³.

3) Ἐπὶ τοῦ παρὰ τὸ Φρούριον Βόλου παλαιοχριστιανικοῦ νεκροταφείου ἐπιγραφὴν παλαιοχριστιανικὴν τοῦ ἱατροῦ Ἰωάννου Κοταῆτου ἔχουσας ὡς ἐξῆς:

« † Κυμητήριον
Ἰωάννου ἱατρο-
οῦ Κοταῆτου
καὶ τῆς γαμετ(ῆς)

« † Κοιμητήριον
Ἰωάννου ἱατρο-
οῦ Κοταῆτου
καὶ τῆς γαμετ(ῆς)

¹ Otto Kern, Ind. lect. Rostock. 1899-1900, σ. 9, πίν. III, ἀριθ. 5. Πρβλ. Corpus Inscript. Graecarum, τόμ. IX, μέρος 2ον, Inscriptiones Thessaliae, N° 991.

² Γ. Σωτηρίου, Πρακτικά Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας, 1933, σ. 56-57.

³ Βλ. Ν. Ι. Γιαννόπουλον, ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1915, σ. 81, ἀρ. 4. καὶ Γ. Σωτηρίου, ἐν Ἀρχ. Ἐφ. 1929, 153, 8.

5 αὐτοῦ *Λημητρίας*.

Ἦτις αὐτὸ ἀνόξη χο-
ρις τῶν ἐμῶν δόσι
λόγον τῷ Θεῷ † »¹.

5 αὐτοῦ *Λημητρίας*.

Ἐἴ τις αὐτὸ ἀνοίξει χω-
ρις τῶν ἐμῶν δώσει
λόγον τῷ Θεῷ. † »

4) Τὴν ὑπὸ κρίσιν ἐπιγραφὴν ἐκ τοῦ ἐργοστασίου τῆς Θεσσαλ. Ἐταιρ. Οἰνοπνευματοποιίας παρὰ τὸ φρούριον τοῦ Βόλου τῆς Τετραδίας Διακόνου, περὶ ἧς κατωτέρω.

5) Τὴν ἐκ Λαρίσης ἐπιγραφὴν τοῦ πρεσβυτέρου Θερίνου².

Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ ἔχομεν ἄλλον τύπον ἀπαγορευτικὸν κατὰ τῆς τυμβωρυχίας ἀντὶ δῆλα δὴ ἀπειλῆς ἢ ἀρᾶς, ὡς ἐν ἄλλαις ἐπιγραφαῖς, ὑπάρχει ἐπικλήσις πρὸς τὸν ἄγγελον τὸν φυλάσσοντα τὸν τάφον νὰ παύσῃ «τοὺς βουλομένους διορῦναι τὸν τάφον Θερίνου τοῦ πρεσβυτέρου».

Ἐπειδὴ δὲ τὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ὁμοιάζουσι καταπληκτικῶς μὲ τὰ τῆς ἡμετέρας, διὰ τοῦτο εἰκάζω ὅτι ἀμφοτέραι εἶναι σύγχρονοι.

6) Καὶ εἰς πολὺ μεταγενεστέρους χρόνους, κατὰ τὴν IB' δῆλα δὴ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα, ἔχομεν ἄλλιν τὸν τύπον τῆς ἀρᾶς κατὰ τῶν συλύντων τοὺς τάφους, ὡς ἐν ἐπιτυμβίῳ ἐπιγραφῇ ἐπὶ λευκοῦ μαρμάρου, ἐντετειχισμένη ὄπισθεν τοῦ μύακος τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου Γάβριανη³ καὶ ἐχούση μέγαν ἔκτυπον σταυρὸν μὲ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν ἄνωθεν καὶ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ:

« † ὦ Χ(ριστ)ὲ μακάρισσον Κα. . . .

τὴν σὶν δούλιν καὶ κατὰταξ[ον αὐ-]

τὴν ἐν σκη-

δικαίων.

θις τὸν

πάρε νὰ

ἀρὰν τῶ(ν)

Μ(η)ν(ός) Μαρτίου] κγ' ἐν[δικτι-]

ῶνος α' »⁴.

νὲς τῶ(ν)

Ἄ βουλι-

σι(αυ)ρὸν ἐ

ἔχι τὴν

ἀγίω(ν) π(ατέ)ρ(ων)

Ἦτοι: « † ὦ Χ(ριστ)ὲ μακάρισσον Κα. . . | τὴν σὴν δούλιν καὶ κατὰταξ[ον αὐτὴν ἐν σκηναῖς τῶ[ν] | δικαίων. | Ἄ βουλιθεις τὸν | σι(αυ)ρὸν ἐπαραι νὰ | ἔχη τὴν | ἀρὰν τῶ(ν) | ἀγίω(ν) π(ατέ)ρ(ων). | Μ(η)ν(ός) Μαρτίου] κγ' ἐν[δικτι]ῶνος α' ».

¹ Ν. Ι. Γιαννοπούλου, ἐν Ἐπετηρίδι Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. Η' 1931. σ. 130 εἰκ. 17.

² Τὸ ἐν στίχῳ 4-5 βουλόμενος δύναται νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ βουλόμενο(ν) κατὰ λάθος τοῦ λιθοξόου γραφέντος ἀντὶ ν, σ· δύναται δ' ἐπίσης νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ βουλομένο(ν)ς διορῦν(ε)ιν Θερίνου τ[ύμ]νον, κλπ.

³ Τοῦτο κεῖται παρὰ τὸ Πτελεόν, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἄλμυροῦ.

⁴ Ν. Ι. Γιαννοπούλου, ἐν Byzantinische Zeitschrift, τόμ. XXI, 1912, σ. 167 ἀριθ. 25.

Ἡ προκειμένη επιγραφή, ἣτις ἔχει δλόκληρον τροπάριον τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας καὶ ὁμοιάζει ὡς πρὸς τὸν τύπον τῆς εὐχῆς πρὸς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἐκ Λαρίσσης επιγραφὴν τοῦ Θερίνου¹, ἀνάγεται εἰς τὸν IB' αἰῶνα, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς χρονολογημένης κατωτέρω επιγραφῆς τῆς δημοσιευθείσης ὑπὸ τοῦ Π. Καστριώτου.

Ὅμοια επιγραφή εἶναι γνωστὴ ἐκ Γαλατείας περιέχουσα δλόκληρον τροπάριον τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας ὡς ἐξῆς: «*Ἀνάπαυσον Σῶτερ τὴν | δούλην σου Ἰωαννοῦν | παρορῶν τὰ πλιμελήματα, τὰ ἐν γνώσει καὶ ἐν ἀγνοίᾳ αὐτῆς, φιλάνθρωπε*»².

Ἐτέρα επιγραφή, δημοσιευθεῖσα ὑπὸ Π. Καστριώτου, ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐκ τροπαρίου τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας, κατὰ τι παρηλλαγμένου, ὡς ἐξῆς:

«*Ἀδελφοί μου πνευματικοί | μὴ μου ἐπιλάθησθε | ὅταν προσεύχεσθε | βλέποντές μου τὸν τάφον | μέμνησθε τῆς ἀγάπης | καὶ ἰκε(τεύε)τε Χριστόν, ὅπως κατασταθῶ | μετὰ τῶν δικαίων | . Μηνὶ Δεκεμβρίῳ λ', ἡμέρᾳ β' Ἰνδικιῶνος ιε' ἐπὶ ἔτους ςψε' (6705 = 1196 μ. X.)*»³.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι εἰς πολλὰς παλαιοχριστιανικὰς καὶ Βυζαντινὰς επιγραφὰς συνήθως ἔχομεν τὸν τύπον ἀρῶν ἢ ἀπειλῶν, εἰς ὀλιγωτέρας δὲ ἐπίκλησιν ἀγγέλων ἢ προσευχὰς εἰλημμένας συνήθως ἐκ τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας.

Ὁ δὲ τύπος τῶν ἀρῶν ἢ ἀπειλῶν κατὰ τῶν τυμβωρῶν παρελήφθη ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων. Εἶναι δὲ πολυάριθμοι καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι αἱ ἐπιτύμβιοι τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων ἐπιγραφαὶ αἱ φέρουσαι τὰς ἀπαγορευτικὰς ταύτας διατάξεις καὶ ἀπειλὰς καὶ ὀρίζουσαι τὸ πρόστιμον, τὸ ὅποσον ὄφειλον νὰ πληρῶνωσιν οἱ τυμβωρῶχοι εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ἢ εἰς τὴν πόλιν. Ὁ τύπος ἐπαναλαμβάνεται στερεότυπος σχεδὸν καὶ ἐν ταῖς παλαιοχριστιανικαῖς καὶ Βυζαντιναῖς ἐπιγραφαῖς, πλὴν, ἀντὶ τοῦ προστίμου τῶν ἐθνικῶν ἐπιγραφῶν τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐν αὐταῖς φέρεται ἀρὰ καὶ ἀπειλὴ θρησκευτικῆ:

«*δώσει δίκην Θεῷ καὶ ἀποκείσεται (=ὑποκείσεται) τοῖς νόμοις*»⁴. — «*εἰς τὸν αἰῶνα ἀμήν*»⁵. — «*Ἔτις αὐτὸ ἀνοίξει χωρὶς τῶν ἐμῶν, δώσει λόγον τῷ Θεῷ*»⁶. — «*Ἔτις αὐτὸ ἀνοίξει πάρεξ ἐμοῦ, δαπανήσει αὐτὸν πυρὸς αἰωνίου*

¹ Kern, Inscriptions Thessalicae Rostock 1900, σ. 9. Corpus Inscriptionum Graecarum, tom. IX, 2ον Νο 991.

² Bulletin de Corresp. Hellén. 1883, σ. 22 ἀριθ. 10. Νίκου Α. Βέη, Νεαὶ ἀναγνώσεις, Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1911, σ. 99, ἀρ. 7.

³ Ὅρα Π. Καστριώτην, ἐν Δελτίῳ Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἐταιρ. ἔτ. Β' 1894, σ. 83.

⁴ Ἴδὲ ἀνωτ. ἀριθ. 1.

⁵ Ἴδὲ ἀνωτ. ἀριθ. 2.

⁶ Ἴδὲ ἀνωτ. ἀριθ. 3.

δίκη»¹. — «ὁ βουλευθεὶς τὸν σιαυρὸν ἐπαῶραι νὰ ἔχη τὴν ἀρὰν τῶν ἁγίων πατέρων» κλπ.²

Ἡ διάκονος Τετραδία τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς, ἣτις δύναται ν' ἀναχθῆ τὸ πολὺ μέχρι τέλους τοῦ Δ' μ. Χ. αἰῶνος, εἶναι ἡ δευτέρα διάκονος ἐκ Θεσσαλίας ἢ γινωσκομένη μετὰ τὴν διάκονον Εἰρήνην τῶν Φθιωτῶν Θεβῶν, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω³. Τὸ ὄνομα γυναικὸς Τετραδία, παραγόμενον ἐκ τῆς ἡμέρας Τετράδος (=Τετάρτης), τὴν ὁποίαν ἀκόμη ὁ λαὸς ἐν Ἑλλάδι λέγει Τετράδην, πρῶτην ἤδη φορὰν γίνεται γνωστὸν ἕξ ἐπιγραφῶν.

Ὡς πρὸς τὸ λεκτικὸν παρατηροῦμεν ὅτι ἡ φράσις (στῖχ. 5-6) πάρεξ ἐμοῦ = πλὴν ἐμοῦ ἢ ἐκτὸς ἐμοῦ, συνηθίζεται ἀκόμη καὶ τώρα παρὰ τῷ λαῷ⁴.

Ἐπίσης ἐν στίχῳ 6-7 *δαπανήσει* ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ ἀναλώσει, καταφέρει πυρὸς αἰωνίου δίκης.

Β'. — ΤΟ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΝ

Δυτικῶς τοῦ Φρουρίου Βόλου.

Ὡς συντόμως ἄλλοτε ἐσημειώσαμεν⁵, τὸ παλαιοχριστιανικὸν ὡς καὶ τὸ Βυζαντινὸν νεκροταφεῖον τῆς ἐπὶ τοῦ φρουρίου Βόλου πόλεως ἔκειτο τὸ μὲν δυτικῶς αὐτοῦ ἐν τῇ νῦν συνοικίᾳ Καπακλί, τὸ δὲ βορείως παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Κραυσίδωνος, ἔνθα νῦν κεῖται ὁ συνοικισμὸς Νέας Ἰωνίας. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα τὰ τμήματα τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ νεκροταφείου κεῖνται ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ καὶ προϊστορικοῦ νεκροταφείου τῶν Μυκηναϊκῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων, ἔνθα οἱ ἀνασκάψαντες ἀρχαιολόγοι κ. κ. Κ. Κουρουνιώτης καὶ Α. Ἀρβανιτόπουλος εὑρον, ὁ μὲν πρῶτος θολωτὸν Μυκηναϊκὸν τάφον τοῦ Καπακλί⁶, ὁ δὲ δεύτερος θολωτὸν γεωμετρικὸν τάφον, πλούσιον εἰς πολυάριθμα ἰδίως ἀγγεῖα, καὶ διαφόρους ἄλλους κιβωτισομήμους τάφους, ἀρχαίους ἀναγομένους μέχρι τοῦ 5' π. Χ. αἰῶνος⁷.

¹ Ἰδὲ ἀνωτ. σελ. 401.

² Ἰδὲ ἀνωτ. ἀριθ. 6.

³ [Περὶ γυναικῶν διακόνων ἢ διακονισσῶν ἐν τῇ ἀρχεγονῶν ἐκκλησίᾳ καὶ τῶν καθηκόντων αὐτῶν ἐγράψαμεν ἄλλοτε ἀλλαχοῦ. Ἐπιθὶ Ν. Ι. Γιαννοπούλου, ἐν *Byzant. Zeitschrift*, τ. XXI, 1912, σελ. 152-153.

⁴ Μοὶ φαίνεται σόλοικος ἡ φράσις αὕτη, διότι πῶς θὰ ἠδύνατο ἡ ἀποθανοῦσα ν' ἀνοίξῃ τὸν τάφον αὐτῆ μόνη;

⁵ Βλέπε τὰ ὑφ' ἡμῶν γραφέντα ἐν Ἐπετηρ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπουδῶν, Η'. 1931, σελ. 129-131.

⁶ Κ. Κουρουνιώτης, *Θολωτὸς Μυκηναϊκὸς τάφος ἐν Καπακλί*, Ἀρχαιολογικῆ Ἐφημερίς, 1906, σ. 211-239.

⁷ Α. Σ. Ἀρβανιτόπουλος, Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας 1909 σ. 159-162. Αὐτόθι 1911, σ. 303-305. Αὐτόθι 1912, σ. 229-232.

Ὁ θολωτὸς γεωμετρικὸς τάφος ἐν Καπακλί, ὁ ἀνασκαφείσθε ἐπὶ τοῦ κ. Ἀρβανιτοπούλου, κεῖται πλησίον τοῦ ἐργοστασίου τῆς Θεσσαλ. Ἐταιρείας Οἰνοπνευματοποιίας, κατὰ τὴν ἀνόρουξιν τῶν θεμελίων τοῦ ὁποίου τῷ 1920 ἀνευρέθησαν πλέον τῶν εἴκοσι τάφων κτιστῶν κιβωτισσῆμων καὶ κεκαλυμμένων ἄνω μὲν διὰ πλακῶν, κάτω δὲ ἐπεστρωμένων διὰ τετραγῶνων παρῶν πλακῶν· πλὴν δὲ τῶν τάφων τούτων εἶχον εὐρεθῆ καὶ ἱκανοὶ κτιστοὶ καμαρωτοὶ εὐμεγέθεις, δίσωμοι καὶ τρισῶμοι, ἔχοντες θυρίδα πρὸς ἀνατολάς, δι' ἧς κατήρχετο τις διὰ τριῶν ἕως πέντε βαθμίδων εἰς τὸν τάφον· ἡ θυρίς αὕτη ἐκλείετο ἔξωθεν δι' ἰσομεγέθους τετραγῶνου λευκοῦ λίθου, φέροντος σιδηροῦν μέγαν κρίκον ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας. Οἱ καμαρωτοὶ οὗτοι τάφοι εἶχον τὰς ἐσωτερικὰς πλευρὰς ἐπικεχρισμένας δι' ἀσβέστου συμπαγοῦς μετὰ κόνεως κεράμων (κοινῶς κορασάνι) καὶ κεχρωματισμένους διὰ βυσίνου χρώματος μετὰ ζώνης βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος κατὰ τὸ μέσον, ἐπὶ δὲ τῶν τεσσάρων ἐσωτερικῶν πλευρῶν, κατὰ τὸ μέσον, ἔφερον ἀνὰ ἓνα μέγα σταυρὸν ἀνισσοσκελῆ μετὰ πεπλατυσμένων τῶν ἄκρων τῶν κεραιῶν, βαθυκύνου χρώματος. Ἐντὸς δὲ τῶν τάφων τούτων, πλὴν ὁσῶν, οὐδὲν κτέρισμα ἀνευρέθη τότε, καὶ μόνον ἐν ἐνὶ αὐτῶν, καμαρωτῷ, εὐρέθη πηλίνη λοπάς, φέρουσα ἐν τῷ πυθμένι ταῶν ὄρθιον καὶ γύρωθεν περὶ τὰ χεῖλη φυτικὴν διακόσμησιν. Ὁ χρωματισμὸς δὲ τῆς λοπάδος ταύτης ἦτο εἰς τὸ πεδίον βαθύς μελανοκίτρινος, ὁ δὲ ταὼς καὶ ἡ φυτικὴ διακόσμησις ἦσαν ἐγγάρακτα μετ' ἐλαφροῦ λευκοκιτρίνου χρωματισμοῦ¹. Ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ ἐπίσης εἶχον εὐρεθῆ καὶ ψήγματα ἱκανὰ χρυσοῦ, προερχόμενα προφανῶς ἐξ ὑψάσματος ἢ ἐνδύματος².

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τότε τῶν θεμελίων τοῦ ἐργοστασίου τούτου παρέστην αὐτοπροσώπως μετὰ τοῦ φύλακος τοῦ Μουσείου καὶ ἔκαμα σχεδιάγραμμα εἰς διπλοῦν, ἐν ᾧ ἐτοποθέτησα τοὺς ἀνευρεθέντας τάφους καὶ τὸ μετὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου οἰκοδόμημα πρὸς βορρᾶν. Τὸ ἕτερον τῶν σχεδιαγραμμάτων τούτων μετὰ ἐκθέσεως ὑπέβαλον τότε εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, τὸ δὲ ἕτερον ἀπέστειλα εἰς τὸν κ. Γ. Σωτηρίου, ἔφορον τότε Βυζ. ἀρχαιοτήτων. Ἐπειδὴ μέχρι τοῦδε οὐδαμοῦ ἐδημοσιεύθη ἡ ἐκθεσίς μου ἐκείνη, διὰ τοῦτο σημειῶ ἐνταῦθα διὰ βραχέων τὰ περὶ τῶν τάφων τούτων χάριν τῆς παλαιοχριστιανικῆς τοπογραφίας τῆς ἐν τῷ φρουρίῳ Βόλου παλαιοχριστιανικῆς πολίχνης.

Τὸ παλαιοχριστιανικὸν νεκροταφεῖον Βόλου εἶναι ἀνάμικτον μετὰ τοῦ προϊστορικοῦ καὶ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ νεκροταφείου τῆς ἐπὶ τοῦ φρουρίου

¹ Περὶ πηλίνων Βυζαντινῶν ἀγγείων πρβλ. Ἀλεξ. Φιλιδελφέως, Βυζαντ. ἀγγεῖα Παλαιᾶς Κορίνθου, Δελτίον Χριστιαν. Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας, περίοδος Β' Δελτίον 11ον, 1923, σελ. 21 καὶ ἐξ. Τὸ ἀγγεῖον τοῦ τάφου Καπακλί ἀνάγεται εἰς τὸν Η' ἢ Θ' αἰῶνα.

² Ταῦτα ἐκομίσασμεν τότε εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου, βραδύτερον δὲ ὁ κ. Ἀρβανιτόπουλος μετέφερεν αὐτὰ μετ' ἄλλων ἀρχαίων τοῦ Μουσείου Βόλου εἰς Ἀθήνας.

Βόλου κειμένης ἀρχαίας Ἰωλκοῦ. Τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο τόσον πλούσιον εἰς τάφους πολυτελεῖς καὶ καμαρωτοὺς δισώμους καὶ τρισώμους μετὰ διαδρόμων καὶ τετραγώνων κεχωρισμένων διὰ τοίχων κτιστῶν, χωρίζοντων οἰκογενειακοὺς τάφους, μετ' οἰκοδομήματος πρὸς τὸ ΒΑ μέρος, ἔχοντος θύραν καὶ δύο παράθυρα καὶ δάπεδον ψηφιδωτὸν μετὰ διακοσμῆσεων γεωμετρικῶν, δὲν γνωρίζομεν ἂν ἀνήκει εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ φρουρίου παλαιοχριστιανικὴν πολίχνην καὶ ποῖον ὄνομα ἔφερε τότε αὕτη¹.

Γνωρίζομεν μόνον ὅτι ἐπὶ τοῦ Φρουρίου καὶ πέριξ αὐτοῦ ἔκειτο ἡ προϊστορικὴ καὶ ἱστορικὴ Ἰωλκός, ἡ πρωτεύουσα τοῦ Πελίου, τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν Μινυῶν² καὶ ὅτι ὅτε τῷ 293 π. Χ. Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς ἔκτισε τὴν Δημητριάδα δυτικῶς τοῦ Φρουρίου Βόλου εἰς ἀπόστασιν 20 λεπτῶν τῆς ὥρας μετὰ Μπουρμπουλήθρας καὶ Παλαιῶν Ἀλυκῶν, καί, κατὰ Στράβωνα, μετὰ Νηλείας καὶ Παγασῶν, ἐκεῖ συντόκισε μετὰ πολλῶν ἄλλων Μαγνητικῶν πολικῶν καὶ τοὺς κατοίκους τῆς Ἰωλκοῦ. Φαίνεται ὅμως λίαν πιθανόν ὅτι μόνον οἱ εὐπορώτεροι τῶν πολιτῶν καὶ οἱ ἔμποροι θὰ συνωκίσθησαν ἐν Δημητριάδι, αἱ δὲ κατώτεροι λαϊκαὶ τάξεις αἱ ἀσχολούμεναι εἰς γεωργικὰς ἐργασίας καὶ μικρὰς βιοτεχνίας παρέμειναν χάριν τῶν κτημάτων των εἰς τὰς πολίχνας, αἵτινες οὕτω δὲν ἠρημώθησαν τελείως³. Τοῦτο ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν εἰς πάσας τὰς πολίχνας ταύτας ἐρειπίων καὶ ἄλλων μνημείων τῶν μαρτυρούντων ὅτι ὁ βίος εἰς αὐτὰς παρετάθη καὶ πολὺ μεταγενεστέρως μέχρι τῶν Βυζαντινῶν χρόνων ἢ καὶ πολὺ βραδύτερον. Καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ Φρουρίου δὲ Ἰωλκός, ἣτις πιστεύω ὅτι πρὶν τῆς ἰδρύσεως τῆς Δημητριάδος, λόγῳ ἀσφαλείας, εἶχε συνοικισθῆ πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν προποδῶν τοῦ Πηλίου καὶ εἶχεν ἐρημωθῆ, ἀπ' οὗ περὶ αὐτῆς λέγει ὁ Στράβων «ὁ δὲ τῆς Ἰωλκοῦ τόπος», πάντως ὡς μικρὰ κώμη θὰ ὑφίστατο ἐπὶ τοῦ φρουρίου Βόλου κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους, διότι καὶ Ρωμαϊκῶν χρόνων τάφοι, ὑδραγωγεῖα κλπ. εὐρέθησαν ἐν αὐτῷ⁴.

¹ Ὁ φύλαξ τοῦ Μουσείου Βόλου Α. Καλαντζῆς ἔλεγε ἡμῖν τῷ 1920 ὅτι, ὅταν ὁ κ. Ἀρβανιτόπουλος ἀνέσκαπτε τὸ ἀρχαῖον νεκροταφεῖον, συνήντησε καὶ δύο τάφους καὶ τὸ οἰκοδόμημα μὲ τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον, ἀλλ' οὐδεμίαν σημασίαν ἔδωκε, θεωρήσας αὐτὰ Βυζαντινά. Ἠδύνατο ἔκτοτε νὰ ἀπαλλοτριωθῆ ὁ χώρος ὀλόκληρος δι' εὐρύτερας ἀνασκαφάς.

² Χ. Τσοῦντα, Διμίτιον καὶ Σέσκλον, 1908, σ. 400, σημ. 2. Κ. Κουρουνιώτη, Θεολογικὸς τάφος Μυκηναϊκὸς ἐν Καπακλί, Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1906, σ. 211-239. Ἀρβανιτοπούλου, ἀνακοινώσεις ἐν Πρακτικοῖς Ἀρχ. Ἐταιρ. 1910, σ. 157-170 κλπ.

³ Οὕτως εἰς τὰ Σπάλαυθρα, Ὀλιζῶνα καὶ Μεθώνια (Λεχόνια) εὑρομεν παλαιοχριστιανικά καὶ Βυζαντινά μνημεῖα καὶ ἄφθονα νομίσματα Ρωμαϊκῶν, παλαιοχριστιανικῶν καὶ Βυζαντινῶν χρόνων.

⁴ Ἐνεκα τῶν ἀντιφάσεων περὶ τῆς Ἰωλκοῦ τοῦ Στράβωνος, θεωροῦντος ἄλλοτε μὲν αὐτὴν «τόπον», ἄλλοτε δὲ πόλιν, ἐδημοσιεύσαμεν ἐν Athen. Mitteilungen 1913, σ. 20-30 πραγματεῖαν ὑπὸ τὸν τίτλον *Iolkos*, ἐν ἣ παραδεχόμεθα τὴν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρό-

Ἐκ τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ νεκροταφείου, ὄντος πολυτελοῦς, φαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς Ρωμαίκοις καὶ παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους ὁ ἐπὶ τοῦ φρουρίου συνοικισμὸς ἤκμαζεν, ἄγνωστον ἂν φέρων ἀκόμη τὸ ὄνομα τῆς Ἰωλκοῦ. Ὁ συνοικισμὸς οὗτος πάντως, ὡς ἐκ τῆς μικρᾶς ἀποστάσεως ἐκ τῆς ἀκμαζούσης τότε Δημητριάδος, ἦτο ἀσφαλῶς προάστειον αὐτῆς.

Θὰ ἠδυνάμεθα πάλιν ἐξ ἄλλου νὰ θεωρήσωμεν τὸ δυτικῶς τοῦ φρουρίου παλαιοχριστιανικὸν τοῦτο νεκροταφεῖον ὡς ἀνήκον εἰς τὴν Δημητριάδα, διότι ἐν Δημητριάδι δὲν ἀνευρέθη Βυζαντινὸν νεκροταφεῖον οὔτε παλαιοχριστιανικόν. Ἀνευρέθησαν μόνον σποράδην ἐντὸς τοῦ ἐμβαδοῦ τῆς πόλεως ἐλάχιστοι μεμονωμένοι τάφοι, τρεῖς ἢ τέσσαρες, ἀνεῦρον δὲ καὶ ἐγὼ κατὰ τὰ ἔτη 1930-1933 σποράδην τρεῖς τάφους κτιστοὺς εὐμεγέθεις, ἓνα μὲν ἐν τῷ κτήματι τοῦ κ. Scheffel, προξένου τῆς Γερμανίας, πλήρη ὄστων τετραγαμμένων, τῶν Βυζαντινῶν χρόνων; ἕτερον δὲ ἐπὶ λόφου παρὰ τὸν Φανὸν τοῦ λιμένος Βόλου, κτιστόν, εὐμεγέθη, περιέχοντα τρεῖς ἀθίκτους σκελετοὺς, καὶ τρίτον παρὰ τὴν Μπουρμπουλήθραν, ὅπου εἶναι ἐπὶ βράχου ἢ λαξευτὴ κλίμαξ, περιέχοντα ὄσα τετραγαμμένα πολυαριθμῶν νεκρῶν. Ἄλλους τάφους παλαιοχριστιανικοὺς ἢ Βυζαντινοὺς δὲν ἀνεῦρον οὔτε ἐγὼ οὔτε ὁ κ. Ἀρβανιτόπουλος¹.

Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἐν Δημητριάδι καὶ περίεξ αὐτῆς δὲν ἀνευρέθη παλαιοχριστιανικὸν ἢ μεταγενέστερον νεκροταφεῖον, θὰ ἠδύνατο κάλλιστα νὰ δεχθῆ τις ὅτι οἱ Δημητριάδαι κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους, μέχρι τοῦ Η' ἢ Θ' τοῦλάχιστον αἰῶνος, ἠδύνατο νὰ ἔχωσι τὸ νεκροταφεῖον των δυτικῶς τοῦ Φρουρίου Βόλου, διακομίζοντες τοὺς νεκροὺς ἐφ' ἀμάξης, ἀφοῦ ἢ ἀπόστασις δὲν ὑπερβαίνει τὰ 20 λεπτὰ τῆς ὥρας.

Βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Δημητριάς ἤκμασε μέχρι τέλους τοῦ ΙΣ' αἰῶνος, τὸ δὲ πόλισμα ἐπὶ τοῦ φρουρίου Βόλου κατῳκεῖτο συνεχῶς οὐ μόνον καθ' ὅλην τὴν Βυζαντινὴν περίοδον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν καὶ ἔξακολουθεῖ κατοικούμενον ὡς συνοικία τοῦ Βόλου.

Κατὰ τὰν ΙΔ' αἰῶνα, καὶ ἰδίως κατὰ τὸ ἔτος 1333, ἀναφέρεται τὸ πρῶτον τὸ φρούριον τοῦτο μετὰ τοῦ ἐν αὐτῷ πολισματος ὑπὸ τὸ ὄνομα Γόλος ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ ἱστορικοῦ Καντακουζηνοῦ, λέγοντος ὅτι ὁ στρατηγὸς τῶν Βυζαντινῶν Κωνστ. Μονομάχος «εἶλε τὸν Γόλον καὶ τὸ Καστρίν»².

νοὺς μετανάστευσιν τῶν Ἰωλκίων ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Γορίτσας. Ὁ κ. ὁμως Stählin, *Hellenische Thessalien* 1924 σ. 75-76, θεωρεῖ ὡς κείμενον ἐπὶ τῆς Γορίτσας τὸ Ὁρμίνιον. Ἀποδείξεις ὁμως λείπουν περὶ Ἰωλκοῦ καὶ Ὁρμίνιου.

¹ Οἱ ὑφ' ἡμῶν ἐντὸς τοῦ ἐμβαδοῦ τῆς Δημητριάδος ἀνευρεθέντες τρεῖς κτιστοὶ Βυζαντινοὶ τάφοι, ἂν οἱ δύο (κτῆματος κ. Scheffel καὶ Μπουρμπουλήθρας) ἦσαν ὀστεοθῆκαι ἢ κοιμητήρια πολλῶν νεκρῶν, δὲν ἐδημοσιεύθησαν δὲ ἀλλαχοῦ. Ἐπὶ τοῦ τρίτου ὡς πῶμα ἐτέθη μεγάλη πλάξ ἐπικράνου βάρθρου δύο ἀνδριάντων μετ' ἐπιγραφῆς, λεπτυνθεῖσα βαρβάρως διὰ σφύρας.

² Καντακουζ. Ι, 434. — Ν. Γεωργιάδου, Θεσσαλία ἔκδ. 1880, 189. — Ν. Ι.

Δὲν γνωρίζομεν ὅμως ἀπὸ πότε ἤρχισε νὰ φέρῃ τὸ φρούριον τοῦ Βόλου τὸ ὄνομα Γόλος καὶ Βόλος. Εἰς τοὺς πορτολάνους, ἦτοι τοὺς λιμενοδείκτας τοῦ ΙΕ' καὶ ΙΣ' αἰῶνος, ἡ ἐν τῷ φρουρίῳ πολίχνη ἀναφέρεται ὡς ἐξῆς: «*nolo, vollo, volio, vello*» κλπ. ἐκ παραλλήλου μετὰ τῆς Δημητριάδος¹. Ἐξηκολούθησε δὲ καὶ κατὰ τὴν ΙΖ' καὶ ΙΗ' ἑκατονταετηρίδα καὶ κατὰ τὴν ΙΘ' ἀκόμη νὰ λέγηται ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν χωρικῶν τοῦ Πηλίου καὶ τῆς Θεσσαλίας Γόλος, καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων Golóç ἢ Golós, ὑπὸ δὲ τῶν ξένων καὶ τῶν λογίων ἡμετέρων Βόλος².

Ἐν Βόλῳ 12 Μαΐου 1935.

Ν. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

Γιαννοπούλου, Τὸ φρούριον τοῦ Βόλου, (Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν Η', 1931, σ. 110-133). — Δ. Κ. Τσοποτοῦ, Ὁ Παγασιτικὸς κόλπος καὶ ὁ Βόλος, Ἀθ. 1930, σ. 25, καὶ σ. 32. — Fr. Stählin - E. Meyer, Pagasai - Demetrias, 1934, 230, σημ. 2. Τὸ Καστρί κεῖται ἐπὶ τῇ Βοιβηίδι λίμνῃ καὶ ἔχει φρούριον. Σφάζεται δὲ τὸ χωρίον καὶ τὸ φρούριον ὑπὸ τὸ ὄνομα Καστρί.

¹ Οὕτως ἐν τῷ χάρτῃ τοῦ Vesconto de Maiolo τοῦ 1512' ἐπίσης ἐν τῷ χάρτῃ Sohn Philpp τοῦ 1539, τοῦ Piri Re'is, τοῦ Diego Homem τοῦ 1563' τοῦ Giovanni Martino τοῦ 1582' τοῦ Battista Agnese τοῦ 1554 κλπ., περὶ ὧν ἰδὲ Stählin - Meyer, Ἐνθ' ἀν. σ. 239-242 πίν. XXIV, C, καὶ σ. 241 σημ. 1.

² Ν. Ι. Γιαννοπούλου, εἰς Ἐπετηρ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, Η', 1931, σ. 131-133. Δ. Κ. Τσοποτοῦ, Ὁ Παγασιτ. κόλπος καὶ ὁ Βόλος, 1930, σ. 25 καὶ 32 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Βόλος καὶ Γόλος, ἐν Θεσσαλ. Χρονικοῖς, τόμ. Β', 1931, σ. 203 καὶ ἐξῆς.